

Sztetyło, Zofia

Stemple ceramiczne w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie

Studia Archeologiczne 2, 29-36

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STEMPLE CERAMICZNE W ZBIORACH MUZEUM NARODOWEGO W WARSZAWIE

Muzeum Narodowe w Warszawie posiada w swoich zbiorach interesującą kolekcję 440 zabytków epigrafiki ceramicznej w postaci stempli ceramicznych zachowanych na imadłach lub szyjkach amfor, lub też stempli zachowanych na ceramicznych materiałach budowlanych. Zdecydowana większość zabytków zgromadzona została w drodze wykopalisk prowadzonych przez Misje Polskie kierowane przez prof. dr K. Michałowskiego, bowiem na 440 zabytków aż 345 pochodzi z wykopalisk polskich. W sposób bardziej szczegółowy proveniencję wykopaliskową ilustruje poniższa tabela:

Stanowisko archeologiczne	Rok kampanii	Liczba
Mirmekion	1956	46
J.w.	1957	209
J.w.	1958	29
Tell Atrib	1957	19
J.w.	1958	11
J.w.	1959	11
J.w.	1960	1
J.w.	1961	5
J.w.	1962	2
J.w.	1968	3
Elizavietovskoe	1958	6
Kalos Limen	1959	1
Edfu	1938	2
Razem	x	345

Niektóre z zabytków, w łącznej ilości 283, były wcześniej publikowane lub przynajmniej sygnalizowane. Dotyczy to m.in. zabytków z Mirmekionu, z wykopalisk 1956¹ i 1957 r.², części zabytków z Tell Atrib, głównie z pier-

¹ A.Sadurska, Stemplowane imadła amfor, dachówki i inne zabytki epigrafiki ceramicznej, w: K.Michałowski, Mirmeki I. Wykopaliska odcinka polskiego w 1956 roku, Warszawa 1958; tejsze, Stemplowane imadła amfor, w: Katalog wystawy zabytków z Mirmeki w 1956 r., Warszawa 1957; tejsze, Timbres amphoriques de Mirmeki, Akta II Międzynarodowej Konferencji Kultury Antycznej Krajów Socjalistycznych, Erfurt 1959.

² Z.Sztetyło, Mirmeki III. Wykopaliska odcinka polskiego w 1957 r., Warszawa 1976; tejsze, Stemplowane imadła amfor, w: Pamiętnik wystawy zabytków wykopalisk z Mirmeki w 1957 r., Warszawa 1958; tejsze, Stemplowane imadła amfor greckich z wykopalisk polskich w Mirmeki na Krymie w 1958 roku, Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie IX, 1965, ss. 93-117.

wszych kampanii³, zabytków z Elizavietovskoe⁴. Kilkudziesięciu natomiast (62 zabytki) stempli z wykopalisk polskich dotychczas nie opublikowano, mimo iż wykorzystano je do szczegółowych badań ikonograficznych i archeologicznych.

Około 100 zabytków (95) ma bliżej nie określoną proveniencję. Są w tej grupie zabytki z kolekcji prywatnych, przekazanych Muzeum Narodowemu, bądź też zakupione przez Muzeum, m.in. zabytki ze zbiorów Erazma Majewskiego, Mieczysława Geniusza, Józefa Chmielowskiego, są także zabytki ofiarowane Muzeum Narodowemu, np. przez Wasyla Wasylewicza Wiesiołowskiego z Kerczu. Przynajmniej połowa z nich wydaje się być zgromadzona na obszarach Północnych Wybrzeży Morza Czarnego, na co wskazywałyby historie prywatnych zbiorów, proveniencyjnie więc zabytki te byłyby bliskie zabytkom z wykopalisk polskich w Mirmekionie na Krymie. Kolekcja zgromadzona drogą darów i zakupów również nie była dotychczas publikowana, cały zaś zespół stempli ceramicznych z Muzeum Narodowego w Warszawie został w ostatnim okresie opracowany i przygotowany do naukowej prezentacji⁵.

Zródłowa wartość zabytków, jak już wspomniano wyżej, została wykorzystana do badań szczegółowych, celem zaś niniejszego artykułu jest ogólne omówienie i scharakteryzowanie kolekcji zgromadzonej przez Muzeum Narodowe w Warszawie. Przeważają w kolekcji zabytki pochodzenia rodyjskiego i sinopskiego, zjawisko charakterystyczne dla kolekcji gromadzonych na Północnych Wybrzeżach Morza Czarnego, gdzie dwa wymienione ośrodki reprezentowane są najliczniej w materiale wykopaliskowym⁶. Stosunkowo liczną grupę stanowią stemple ceramicznych materiałów budowlanych z ośrodków bosforańskich (34 zabytki), inne ośrodki zadokumentowane są w różny sposób – od kilkunastu zabytków, po pojedyncze egzemplarze, jak w następujących zestawieniach:

<u>Ośrodek</u> <u>pochodzenia</u> <u>zabytków</u>	<u>Liczba</u> <u>zabytków</u>
Rodos	189
Sinope	116
Tazos	15
Knidos	11
Heraklea	9
Kos	7
Chersones	2
Chios	2

³ Z.Sztetyllo, Stamped Amphora Handles from Polish Archaeological Excavations at Tell Atrib 1957-1961, "Eos" LIII, 2, 1963, ss. 335-344.

⁴ M.L.Bernhard, Sprawozdanie z objazdu strefy archeologicznej ZSRR, Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie IV, 1959, ss. 7-38.

⁵ Z.Sztetyllo, Les timbres ceramiques dans les collections du Musée National de Varsovie (w druku).

⁶ Per. E.M.Pridik, Inventarnyj katalog klejm na amfornych ručkach i gorlyshkach i na čerepicach ermitažnogo sobraniija, Petrograd 1917; D.B.Šelov, Keramičeskie klejma iz Tanaisa III-I vekov do n.e., Moskva 1975 (tamże wcześniejsza literatura).

Paros	1
Grupa Parmeniskosa	1
Grupa Zenona	1
Razem	354

<u>Zabytki</u>	<u>Liczba</u>
Matryca ceramiczna	1
Bosforańskie stemple materiałów budowlanych	34
Łacińskie	6
Bliżej nie określone	45
Łącznie	440

Najliczniejszą grupę (189 zabytków) tworzą stemple rodyjskie, w tym 56 z imionami eponimów, oraz 58 z imionami garncarzy. Stan zachowania 93 zabytków - uszkodzenie lub zatarcie powierzchni - nie pozwolił na ich bliższą identyfikację, stąd też w wypadku 96 zabytków można było jedynie określić datę zabytku i dokładniej zidentyfikować występujące na nim imię. Największa liczba zidentyfikowanych zabytków pochodzi z okresu 220-180 r.p.n.e., tj. okresu największej aktywności ekonomicznej Rodos potwierdzonej masowym występowaniem stempli tej grupy chronologicznej na wielu stanowiskach archeologicznych⁷. Na ten właśnie okres datowano 42 zabytki z zespołu rodyjskiego w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie. Na drugim miejscu (23 zabytki) znajdują się stemple z okresu 2 poł. II w. p.n.e., na trzecim zaś (14 zabytków) stemple z okresu 180-150 r. p.n.e. Z pierwszego okresu stemplowania, tj. końca IV w. p.n.e. i poł. III w. p.n.e. pochodzi 8 zabytków, z okresu 280-220 r. p.n.e. 4 zabytki oraz z ostatniego okresu stemplowania na Rodos, tj. około końca II w. p.n.e. do początku I w. p.n.e. - 7 zabytków.

Ten chronologiczny rozrzut stempli rodyjskich w zasadzie odpowiada częstotliwości występowania ich w materiale wykopaliskowym różnych stanowisk archeologicznych⁸. Słabsze natężenie występowania stempli w pierwszym okresie stemplowania jest potwierdzeniem niezbyt jeszcze powszechnego zwyczaju sygnowania sztancami wyrobów ceramicznych, który osiąga punkt kulminacyjny od początku III w. p.n.e., słabnie zaś w końcu II w. p.n.e.

Imiona eponimów i garncarzy wszystkich grup chronologicznych reprezentowanych w kolekcji Muzeum Narodowego znajdują swoje analogie w innych zbiorach. Dla pierwszej grupy chronologicznej (koniec IV do poł. III w. p.n.e.) charakterystyczne w kolekcji warszawskiej jest pojedyncze zadokumentowanie imion eponimów i garncarzy tej grupy. Są to imiona urzędników: Aretaklesa, Aristeusa, Klearchosa i Polykratesa, oraz imiona garncarzy:

⁷ Z. Sztetylko, Les timbres ceramiques (1965-1973), Nea Paphos I, Warszawa 1976; tejsze, Timbres amphoriques grecs des fouilles polonaises d'Alexandrie (1961-1972), Etudes et Travaux VIII, 1974, ss. 159-233.

⁸ V. Grace, Stamped Amphora Handles Found in 1931-1932, Hesperia III, 1934; tejsze, The Stamped Amphora Handles. Excavations at G8zlu - Kule. Tarsus I, Princeton 1950; tejsze, Timbres amphoriques trouves à Delos, BCH 76, 1952; V. Grace, M. Savvatiadou - Petropoulakou, Les timbres amphoriques grecs. Exploration archéologique de Delos XVII. L'ilot de la maison des Comédiens, Paris 1970.

Epigonosa, Sotasa, Timaratosa i Charesa. Dwukrotnie natomiast powtarza się imię garncarza Agesilasa w drugiej grupie chronologicznej, jedno z częściej występujących imion rzemieślniczych tego okresu, przy jednokrotnym zadokumentowaniu na zabytkach warszawskich imienia eponima Archeboulosa i garncarza Chresimosa.

W najliczniejszej, III grupie chronologicznej, przeważają stemple garncarzy (26 zabytków) nad stemplami urzędników (16 zabytków). Czterokrotnie w grupie stempli rzemieślników powtarza się imię garncarza Agoranaxa, dwukrotnie imię Archokratesa, Damokratesa, Diskosa, Hierona i Marsjasza. Pojedynczo natomiast zadokumentowane są imiona garncarzy: Agathoklesa, Aglobrotosa, Antimachosa, Apollioniosa, Aristiona, Aristoklesa, Aristomachosa, Aristona, Zenona, Pauzanasza i Timoxenesa. W zespole stempli z imionami eponimów najczęściej (sześciokrotnie) powtarza się imię Archokratesa, trzykrotnie Ainetorosa, dwukrotnie Aristeidasa, pojedynczo zaś imiona: Agemachosa, Athanadotosa, Aristodamosa, Kratidasa i Pauzanasza.

W grupie datowanej na okres 180-150 r. p.n.e. 8 stempli nosi imiona urzędników, wśród których jedynie imię Alexiadasa występuje dwukrotnie. Pozostali urzędnicy: Aleximachos, Aristeidas, Eudamos i Hieron potwierdzeni są pojedynczymi zabytkami. W zespole stempli rodyjskich z imionami garncarzy (6 zabytków) powtarzają się imiona Bromiosa, Imasa i Nanisa. W dwu ostatnich grupach chronologicznych 19 stempli należy do grupy V, a 7 do grupy VI. Równomiernie (10 stempli z imionami eponimów i 9 stempli z imionami garncarzy) rozkładają się imiona w grupie V. Powtarzają się jedynie imiona urzędników Aristakosa i Aristomachosa, po jednym zabytku przypada na eponimów: Andrias, Aristopolis, Euphranor, Sokrates, Teisamenos i Timodikos. Bardziej rozbudowane są stemple z imionami garncarzy, ponieważ aż czterokrotnie pojawia się imię Theudorosa, dwukrotnie zaś Eukleitosa i Menodorosa, przy jednorazowym występowaniu imienia garncarza Midasa. W szczytym zespole stempli VI grupy trzykrotnie potwierdzone jest imię eponima Archembrotosa, raz imię eponima Dionysiosa, trzykrotnie imię garncarza Mousaios, raz imię garncarza Nikarchosa.

Imionom eponimów i garncarzy towarzyszą często symbole plastyczne (godła), wśród których do najczęściej powtarzających się, co jest charakterystyczne dla Rodos, należy przedstawienie kwiatu róży (35 razy). Oprócz oficjalnego, znanego również z rodyjskich monet symbolu wyspy, 12-krotnie występuje kaduceusz, atrybut patrona handlu - Hermesa, 9-krotnie przedstawienie głowy boga Heliosa, opiekuna Rodos, trzykrotnie przedstawienie gwiazdy, związanej z kultem czczonych na wyspie Dioskurów, oraz pojedynczo: wyobrażenie charakterystycznej dla nich czapki, przedstawienie winnego grona i wreszcie przedstawienie hermy.

Druga pod względem liczebności grupa zabytków epigrafiki ceramicznej ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie to stemple sinopskie⁹ w liczbie

⁹ Podstawową pracą dotyczącą stempli sinopskich pozostaje ciągle publikacja: B.N.Grakov, Drevne-grečeskie keramičeskie kleima s imenami astinomov, Moskwa 1929. Korektury i uzupełnienia por. D.B.Sełow, op.cit.

116 egzemplarzy, w tym 2 z nich to stemple ceramicznych materiałów budowlanych, pozostałe zaś - to stemple imadeł amfor. I tu, podobnie jak w grupie stempli Rodos, nie zawsze stan zachowania pozwolił na identyfikację imion, a co za tym idzie, określenie daty. Niemniej jednak ponad połowę zabytków udało się bliżej określić (86 egzemplarzy). Przeważają stemple trzech ostatnich grup chronologicznych:

220-183 r. p.n.e. - 19 zabytków,

183-150 r. p.n.e. - 26 zabytków,

150-100 r. p.n.e. - 28 zabytków.

Pierwszy okres stemplowania w Sinope, tj. lata od około 350 r. p.n.e. do około 270 p.n.e., dokumentowany jest w kolekcji warszawskiej 8 zabytkami, okres od około 270 r. p.n.e. - do około 220 r. p.n.e. 5 zabytkami. I w tym więc ośrodku słabsze jest potwierdzenie liczbą zabytków pierwszego okresu stemplowania, kiedy zwyczaj ten nie przybiera jeszcze masowego charakteru, kulminacyjny zaś okres przypada na II i I w. p.n.e. Imiona sinopskich astynomów i garncarzy znajdują swoje analogie w innych zespołach stempli sinopskich, na uwagę natomiast zasługuje częstotliwość pojawiania się niektórych imion oraz współwystępowanie w tych samych okresach imion urzędników i rzemieślników. To ostatnie bowiem wskazuje bądź na aktywność urzędnika stemplującego swoim imieniem i tytułem produkty różnych warsztatów ceramicznych, bądź na intensywność produkcji ceramicznej warsztatu garncarskiego, w trakcie pełnienia obowiązków różnych astynomów. Szczególnie wyraźnie zjawisko to daje się zaobserwować w trzech ostatnich grupach chronologicznych, tj. od końca III w. p.n.e. do końca II w. p.n.e.

W dwu pierwszych grupach chronologicznych, kiedy stemplowanie nie ma jeszcze tak powszechnego charakteru, do najczęściej spotykanych wariantów należy powtarzanie się tych samych imion astynomów współpracujących z tymi samymi garncarzami. W zabytkach warszawskich na przykład astynom Aischines występuje na stemplach garncarza Poseidoniosa, Epidemos współwystępuje z imieniem garncarza Kallisthenesa, Likos wraz z garncarzem Noumeniosem Poseidoniosem. Zachowały się również imiona garncarzy: Herakleides, Mantitheos i Aspasios. W nielicznej III grupie z imieniem astynoma Mikriasa współwystępuje imię garncarza Teuthrasosa; Mnesikles i Poseidonios potwierdzają wyroby pracowni Glaukiasa, zarejestrowane jest również imię astynoma Filokratesa.

Znacznie więcej wariantów dostarcza IV grupa chronologiczna. I tak np. astynom Aischines pojawia się na stemplach garncarza Nikiasa, Antimachos na wyrobach sygnowanych przez Estiaiosa, Aristion współpracuje z rzemieślnikiem Noumeniosem, Artemidoros z Agathonem, Attalos z Filonem, Demetrios z Ktezonem, Mithradates, Filokrates i Hekataios z Attalosem i Teuthrasosem, Eucharistos z Dasem, Kallisthenes z Sinopionem, Leon z Mithradatesem. W najbardziej rozbudowanej grupie V spotykamy jeszcze większą różnorodność wariantów. Jeśli imię astynoma Anthesteriosa Noumeniosa występuje raz - z imieniem garncarza Kleainetosa, to imię astynoma Athenipposa Molpagorosa pojawia się obok imienia garncarza Charesa, ten ostatni zaś występuje

również na stemplach astynoma Bakchiosa Molpagorosa. Garncarz Papes współpracuje z astynomem Eucharistosem Kallisthenesem oraz Herakleidesem Mikriasem. W grupie tej zarejestrowane zostały także imiona urzędników: Hikesios Bakchios (z garncarzem Stefanosem), Ifis Estiaios (z garncarzem Agathonem), Ifis Zopyrion (z garncarzem Meniskosem), Polyktoros Demetrios (z garncarzem Kleainetosem) oraz: Nikesios Simias, Kallisthenes, Kallisthenes Estiaios, Pampilos Hekataios, Posideios Thearionos, Pythochrestos Apollonios i Choregionos.

Ostatnia wreszcie grupa potwierdza współpracę astynomów z różnymi garncarzami i garncarzy z różnymi astynomami. Garncarz Meniskos współpracuje z astynomami Delphisem Kalliosem i Hierenimosem Poseidoniosem. Ten ostatni znany jest także ze stempli garncarza Papasa. Parzyście - astynom i garncarz - występują imiona: Apemantes i Ariston, Hippos Dionysios i Agesilas, Kleinios Ekataios i Filemon, Leomedon Epidemos i Simalion, Posis Astios i Herakleon, Posis Stratonikos i Ktezon, Prolochos Meikos i Kallisthenes. Pojedynczo, ze względu na zatarcie współwystępującego imienia, potwierdzono występowanie imion astynomów: Dionysiosa Kleitagorasa, Zenisa Apollodorosa, Heragenesa Neikandrosa, Hipposa Aristagorasa, Mantitheosa Protagorasa, Pleistarchidesa Apemantosa, Posisa Astiosa, Teisimachosa Theopomposa i Femiosa Theopeithosa oraz imię garncarza Apaturiosa.

Pomocnymi w identyfikacji wielu imion były współwystępujące godła (symbole plastyczne), w ośrodku sinopskim szczególnie rozbudowane, towarzyszące wszystkim niemal stemplom. Są wśród nich godła mające charakter godeł osobowych, zarezerwowanych niejako przez poszczególnych astynomów lub garncarzy, jak np. przedstawienie Nike kroczącej w prawo, z gałązką palmową w dłoni - częsty atrybut na stemplach astynoma Choregionosa. Ponad połowa stempli sinopskich ma jednak godła o bardzo zróżnicowanym charakterze. Do najczęściej spotykanych należą: winne grono, dziób okrętu, tropaion, krater, kantharos, głowa w profilu, głowa satyra en face. Mniej często pojawia się jako godko stempla przedstawienie rogu obfitości, kaduceusza, konia, jeźdźca, amfory, satyra z bukłakiem na plecach, kwiatu, lwa, gwiazdy, gałązki laurowej itp. Próba ich systematyzacji pozwala przypuszczać, iż nawiązują one do przeznaczenia lub zawartości amfory, powtarzają repertuar popularnych przedstawień bóstw lub ich atrybutów, ukazują przedmioty codziennego użytku, najbardziej rozbudowane zaś treściowo reprodukują np. najsłynniejsze wyobrażenia kultowe¹⁰.

Piętnastoma zabytkami reprezentowane są stemple słynnego ośrodka winiarskiego - Tazos¹¹. Najstarszy z zabytków, z imieniem eponima Labrona, pochodzi z okresu 410-330 r. p.n.e., pozostałe można datować na IV i

¹⁰ Analizę godeł stempli sinopskich m.in. na podstawie zabytków z kolekcji Muzeum Narodowego w Warszawie por. Z. Sztetyliło, Heracles with a Cornucopia on the Seal of a Sinopean Amphora, Bulletin du Musée National de Varsovie IV, 1963, ss. 33-37; też: Przedstawienia figuralne na stemplach amfor z polskich wykopalisk archeologicznych, Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie VII, 1963, sś. 185-209.

¹¹ Najpełniejszym corpusem stempli tazyjskich jest opracowanie A.M. Bon, Les timbres amphoriques de Thasos, Paris 1957.

III w. p.n.e. Poza okrągłymi stemplami monogramowymi pozostałe mają typowy dla Tazos kształt prostokąta ozdobionego pośrodku godłem (przedstawienie psa biegnącego w prawo, kithary, pochodni, krateru, oinochoe i inn.) z imieniem (Apollodoros, Hegesipolis, Idnades, Nymphos, Filiskos), oraz etnikonomem (Thasion).

Z Knidos pochodzi 11 zabytków, z czego tylko 4 udało się odczytać, pozostałe natomiast, ze względu na zły stan zachowania nie mogły być bliżej określone. W zespole zidentyfikowanych zabytków znalazły się m.in. stemple z imionami eponima Agathoklesa i garncarza Charmokratesa, eponima Hierophantisa i garncarza Poseidoniosa, oraz stemple z dwu pracowni rzemieślniczych: Apolloniosa i Pisidasa, oraz pracowni Theodoridasa. Wspomnieć jeszcze należy o grupie charakterystycznych dla Knidos stempli okrągłych z przedstawieniem bukraniumu w centrum (3 zabytki). Większość stempli knidyjskich z kolekcji Muzeum Narodowego w Warszawie pochodzi z okresu 2 połowy II w. p.n.e., oraz początku I w. p.n.e.

Ośrodek heraklejski reprezentowany jest przez 10 stempli zachowanych na szyjkach amfor, wykonanych charakterystyczną dla Heraklei Pontyjskiej techniką reliefu wklęsłego. Zidentyfikowano 8 z nich, datując na okres 400-370 r. p.n.e. (2 zabytki), 370-330 p.n.e. (5 zabytków), oraz połowę III w. p.n.e. (1 zabytek). Są to w większości stemple garncarzy: Argeiosa, Archelaosa, Hierogenesa i Molossosa, oraz być może Filinosa (rekonstrukcja bardzo uszkodzonego imienia hipotetyczna). Jeden ze stempli zawiera 2 imiona: Mikkosa i Herakleitosa, bliższe jednak określenie funkcji osób o tych imionach nie jest na razie możliwe do określenia.

Charakterystyczne dla Kos amfory o imadłach w kształcie dwu sklejonych wałeczków reprezentowane są w kolekcji warszawskiej siedmioma stemplami, z których 5 udało się bliżej określić. Noszą one imiona producentów: Hermiasa, Meniskosa, Orobiona, Chrysaora, Lochosa i Techemenosa, i ich datowanie zamyka się w okresie od końca III w. p.n.e. do I w. p.n.e.

Inne ośrodki dokumentowane są mniejszą ilością zabytków, z których każdy ma swoje analogie w innych kolekcjach lub zespołach zabytków. W kręgu 45 zabytków o bliżej nie określonej proveniencji znajdują się również zabytki słabiej w kolekcji warszawskiej reprezentowanych ośrodków. Niektóre bowiem z zabytków tej grupy wykazują pewne zbieżności morfologiczne (cechy gliny) z zabytkami Rodos, Tazos, Chios, Sinope lub Knidos, nie zawsze jednak stan ich zachowania umożliwia bliższą identyfikację. Są w tej grupie również stemple monogramowe, stemple o pojedynczych literach, anepigraficzne (w tym 1 zabytek prawdopodobnie z okresu koptyjskiego) itp.

Samodzielną grupę stanowią stemple łacińskie w ilości 6 zabytków, zachowane na imadłach, wylewach lub szyjkach amfor rzymskich, z warsztatów Apolloniosa, Apuleiusa i Sosipusa, prawdopodobnie z dwu pierwszych wieków n.e.

Z epoki hellenizmu pochodzą natomiast 34 zabytki, fragmenty ceramicznych materiałów budowlanych (cegieł i dachówek produkcji nadczarnomorskiej, w

większości z warsztatów królewskich dynastii Spartokidów¹². Zachowały się na nich pełne lub skrócone imiona władców bosporańskich lub producentów) (ewentualnie właścicieli lub dzierżawców) wytwórni ceramicznych. Są to imiona Hygiainosa (wraz z tytułem archonta, którym posługiwał się ten władca), Pairisadesa, Spartokosa oraz imiona: Leodikosa, Leostratosa, Monimosa, Moschosa, Aischylosa, Athenipposa, Harmokratesa, Koinosa, Orchamosa, Satyrosa i Timosthenesa. Niektóre zabytki zachowały określenie: "basilike" lub "basilikos", potwierdzające ich pochodzenie z warsztatów królewskich.

Szczególną rolę w kolekcji warszawskiej pełni ceramiczna sztanca w kształcie płaskiej, prostokątnej poduszeczki z monogramowym napisem¹³. W świetle toczącej się ciągle dyskusji na temat sposobu stemplowania wyrobów ceramicznych i kształtu oraz tworzywa sztanca, ma ona szczególny charakter, rzuca bowiem nieco światła na to istotne zagadnienie¹⁴. Brak jest wprawdzie potwierdzenia jej funkcji w postaci zachowanego odcisku sztanca, tj. stempla, niemniej jednak jest jeszcze jednym argumentem dla zwolenników poglądu, iż sztanca ceramiczna, podobnie jak to ma miejsce we współczesnych warsztatach greckich, mogły być wykonywane z łatwo dostępnego w pracowni materiału, czyli gliny.

W sumie więc kolekcja warszawska, zgromadzona głównie drogą wykopalisk polskich, zawiera różnorodny i bogaty materiał zabytkowy, reprezentatywny dla tej kategorii zabytków, ponieważ daje przegląd stempli najbardziej typowych dla poszczególnych ośrodków i o charakterze unikalnym, jak w wypadku ceramicznej matrycy. Wiele z zabytków kolekcji warszawskiej wykorzystano jako materiał źródłowy dla studiów ikonograficznych¹⁵, niektóre z zespołów, jak np. zabytki z Mirmekionu, posłużyły za punkt wyjścia do szerszych badań nad problematyką ekonomiczną świata starożytnego¹⁶.

¹² V.F.Gajdukevič, Stroitielnyje keramičeskie materialy Bospora, Izvestia Gosudarstvennoi Akademii Istorii Materialnoj Kultury, 104, Moskwa 1934.

¹³ A.Sadurska, Stemplowane imadła amfor, dachówki i inne zabytki epigrafiki ceramicznej, w: K.Michałowski, Mirmeki I. Wykopaliska odcinka polskiego w 1956 r., Warszawa 1958, s. 115, nr 46, ryc. 137.

¹⁴ Z.Sztetyło, Grecka epigrafika ceramiczna, Warszawa 1971, ss. 29-33, tamże lit. dot. sposobu stemplowania amfor.

¹⁵ Z.Sztetyło, Quelques remarques en marge des études sur l'iconographie des timbres amphoriques grecs, Mélanges offerts à K.Michałowski, Warszawa 1966, ss.669-674; tejsze, Quelques problèmes relatifs à l'iconographie des timbres amphoriques. La représentation des statues, Etudes et Travaux III, 1966, ss. 46-80; tejsze, Les hermes dans l'iconographie des timbres amphoriques grecs, Etudes et Travaux V, 1971, ss. 92-103.

¹⁶ Z.Sztetyło, Rola Mirmekionu w życiu gospodarczym Państwa Bosforskiego w IV-I w. p.n.e., Warszawa 1972; tejsze, Torgovyie svjazi Mirmekia IV-II w. do n.e., Acta Conventus Eirene, Warszawa 1971.